

NYUGAT-MAGYARORSZÁGI EGYETEM
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

SZÉCHENYI ISTVÁN
GAZDASÁGI FOLYAMATOK ELMÉLETE ÉS
GYAKORLATA DOKTORI ISKOLA
PÉNZÜGYI ALPROGRAM

A háztartások pénzügyi megtakarításai
Magyarországon

Doktori (Ph. D.) értekezés tézisei

Dr. Tatay Tibor

Sopron

2009

Doktori Iskola: Széchenyi István „Gazdasági folyamatok
elmélete és gyakorlata”

Vezető: Dr. Habil. Székely Csaba DSC

Program: Pénzügyi alprogram

Vezeti: Dr. Habil. Báger Gusztáv CSC

Tudományág: Közgazdaságtudomány

I. Az értekezés célkitűzései

A magyar gazdaság külföld fele való eladósodása évtizedek óta tart. A piacgazdaságokban a háztartások jelentik általában azt a megtakarítói szektort, amely a vállalkozások fejlesztését, az államháztartás finanszírozását biztosítja. Ugyanakkor Magyarországon a háztartási szektor nettófinanszírozási képessége évek óta csökken. Fontos kérdésnek tartom a folyamatok, az intézményrendszer, az instrumentumok tanulmányozásán keresztül a rendszer működésének újragondolását. A fő kérdés az, hogy a meghatározó elméletek iránymutatásai elegendőek-e napjaink magyar gazdaságában a megtakarítások alakítására, vagy ezeken túlmutatóan egyéb tényezőket is fel kell tárni.

Az értekezés megírásakor célul tűztem ezért ki a következőket:

1. Tanulmányozom azoknak a mai közgazdasági gondolkodást meghatározó elméleteknek a megtakarításokra vonatkozó tételeit, amelyek a megtakarítások nagyságára, szerkezetének alakulására vonatkoznak.
2. Vizsgálom a megtakarítások makrogazdasági számbavételének eszközeit.

3. Tanulmányozom a magyar gazdaságban működő pénzügyi intézményrendszert.

4. Megvizsgálom a magyar háztartások pénzügyi eszközeit, azaz a rendelkezésre álló pénzügyi instrumentumokat.

5. Elemzem a magyar háztartások pénzügyi vagyoni alakulását, szerkezeti változásait a 90-es évek elejétől.

6. Értékelem, hogy a meghatározó közgazdasági elméletekből deriválható peremfeltételek fennálltak-e a magyar gazdaságban is, illetve mik voltak az eltérések. Egyben elemezni kívánom, hogy az elméletekből következő befolyásoló tényezők milyen erővel hathatnak a magyar háztartások megtakarításaira.

7. Rá kívánok mutatni, hogy lehetséges egy kis nyitott gazdaságban a pénzügyi rendszer egyes elemeit úgy alakítani, hogy gazdasági és társadalmi célokat egyaránt szolgálhasson olyan módon, hogy nemcsak a gazdasági értelemben vett jólét nő.

II. A dolgozat tartalma

Értekezésemben a magyar háztartások pénzügyi megtakarításaira ható tényezőket, a megtakarítások nagyságának és szerkezetének alakulását tekintetem át. A tényadatok és az uralkodó elméletek feltételezéseinek összevetésével fogalmaztam meg megállapításaimat, értékelésemet.

Az elméleti háttér az irányadó teóriák, Keynes, Friedman, Modigliani megtakarításokra vonatkozó nézetei adják.

Keynes elméletének középpontjába a fogyasztást állította, de a pénzügyi megtakarítások nagyságára és szerkezetének alakulására is kidolgozott elképzeléseket. A fogyasztási hányad meghatározásakor objektív tényezőként fogta fel a jövedelmet. Második tényező, hogy az egyén vagyonának értéke megváltozhat. A harmadik a jelenlegi és jövőbeni javak cserearányának változása, azaz a javak diszkontált értékének változása. Következő objektív tényező az állami adópolitika változása. Ez alatt nemcsak a jövedelemadók változását kell érteni, hanem egyéb, például vagyonadók vagy öröklési illetékek változását is. Végül kiemelhető a jövedelemeloszlás. A szubjektív motívumok között nyolcat

sorolt fel Keynes, bár nyitva hagyta ezeken túl további lehetséges motívumok létét is.

Az elméletek sorba vételénél Friedman volt az a következő közgazdász, akinek elméletét összefoglaltam. Friedman a klasszikus hagyományokhoz nyúlt vissza munkássága során. Fogyasztási és megtakarítási elmélete azonban nem fedte a klasszikus tételeket, merőben új elemekkel gazdagította a közgazdaságtant. Friedman úgy ítélte meg, hogy a korábban használt jövedelmi és fogyasztási fogalmakat helytelenül használták. Véleménye szerint a fogyasztói, és így megtakarítási döntéseket befolyásoló faktorokat nem megfelelő időtávon vizsgálták. A jövedelmekre ható tényezők közül egyesek rövidebb, másiak hosszabb ideig hatnak. A bizonyos időtávon belül érvényesülők átmenetiek, a hosszabb távúak pedig a permanensek.

A Modigliani nevével fémjelzett megtakarítások életciklus elmélete az uralkodó közgazdaságtan egyik legkedveltebb megtakarítás elmélete. A megtakarítás életciklus elmélete mikroökonómiai megközelítésű, de számos makrokövetkeztetés szintén levonható belőle. Az életciklus elmélet arra épül, hogy a fogyasztó életpályája során képes racionálisan optimalizálni fogyasztását a

hasznosságmaximalizálás szempontjai szerint. A hasznosságmaximalizálás és a tökéletes piac feltételezéséből az a következtetés vonható le, hogy a fogyasztó mindenkori fogyasztása nem pillanatnyi jövedelmétől függ, hanem életvagyonától. Az életvagyon az egyén élete során megszereshető jövedelem jelenértéke és az esetlegesen örökölt vagyon összege. Az életvagyon nem egyezik meg a Friedman által használt permanens jövedelemmel, mivel a permanens jövedelem végtelen időtávra értelmezett, míg az életvagyon számításakor véges életű egyént feltételeznek. Az életciklus elmélet, a fogyasztási egységek – háztartások – korára, összetételére, stb. is figyelmet fordít magatartásuk vizsgálatakor. Az életciklus elmélet lehetőséget ad a már Keynesnél felmerülő hagyatéki motívumon alapuló megtakarítások értékelésére.

A magyar háztartások megtakarításainak nyomon követéséhez számszerűsített információkra van szükség, amelyeket statisztikák szolgáltatnak. A nemzeti számlák rendszere (SNA) integrált számlarendszereken keresztül veszi számba a gazdaság egyes szektorainak, és ezek összegeként a nemzetgazdaság egészének termelési, jövedelmi, felhalmozási folyamatait, valamint a vagyon alakulását. A számlák a

számbavételi időszak változásait, gazdasági eseményeit mutatják be, a mérlegek az egyes időpontokra vonatkoztatva az eszközök és kötelezettségek állományait tartalmazzák. Értekezésemben a szükséges statisztikai kategóriákat a Nemzeti Számlák keretrendszerének segítségével határoztam meg.

Magyarországon a pénzügyi szervezeti rendszert fel kellett építeni a 90-es évek elejétől. Mivel a majd ötven éves tervgazdasági időszak miatt nem volt tapasztalat a szabályozásra, a gyakorlat többszörösen kikényszerítette az utóbbi tizenöt évben az egyes szabályok újragondolását. Ebben az időszakban ráadásul a világban is számos változás történt a pénzügyi piacok területén, bizonyos esetekben több mint százéves keretek borultak fel. Említeni kell azt a tényt, hogy Magyarország felkészülése az Európai Unióhoz való csatlakozásra, majd a csatlakozás szintén ebben az időszakban következett be. A jogharmonizáció, a piaci egységesítés megkívánta módosítások is lecsapódtak a szabályok változásaiban. A pénzügyi szervezetek a pénzügyi megtakarítások áramlási csatornáiként működnek. Bizonyos pénzügyi instrumentumok nem létezhetnek egyes intézmények nélkül. Az intézményrendszer komplexitása, hatékony működése biztosítja a megtakarítások értékállóságát,

likviditását. A pénzügyi megtakarítások szerkezetének megértéséhez véleményem szerint elengedhetetlen a pénzügyi intézményrendszer elemeinek ismerete.

A statisztikai kategóriák mögött megbúvó tartalom megértéséhez szükséges a pénzügyi instrumentumok gyakorlatban megjelenő formáinak ismerete, az ezekhez kapcsolódó szabályozás áttekintése.

A Magyar Nemzeti Bankban a korábban rendelkezésre álló statisztikákból előállították a pénzügyi számlák rendszerének megfelelő idősorokat. Ennek segítségével vizsgálni lehet a háztartások pénzügyi eszközeinek alakulását is a 90-es évek elejétől. A háztartások 1990 elején rendelkezésre álló 826,5 mrdFt pénzügyi eszközei 2008 első negyedének végére 23942,5 mrdFt-ra nőttek. Ez azt jelenti, hogy összességében a változás majd harmincszoros. A háztartások pénzügyi eszközeinek növekedése a 90-es évek elejétől folyamatos. Ugyanez a tendencia olvasható ki a pénzügyi eszközök GDP-hez viszonyított változásának vizsgálatakor.

A 90-es évek közepéig a pénzügyi eszközök változásai alapvetően tranzakciókból adódtak. Ez a helyzet a későbbiekben megváltozott, az átértékelődési hatások szintén

jelentős mértékben befolyásolták az egyes időszakokban a pénzügyi eszközök értékét. Ez a módosulás alapvetően a háztartások pénzügyi eszközeinek szerkezeti változásának eredménye. A háztartások birtokában megnőtt azoknak a pénzügyi eszközöknek az aránya, amelyek a piaci hatásokra átértékelődnek, sőt átértékelődésük jelentős lehet. Az arányeltolódás a bemutatott instrumentumok, intézmények megjelenéséhez köthető.

Az időszakban a készpénz és a bankbetétek aránya folyamatosan csökkent. Ezzel ellentétesen jelentős volt a biztosítástechnikai tartalékok növekedése. Természetesen az előbb említett átértékelődések nem érintenek minden instrumentumot, ami a szerkezetváltozás tanulmányozását összetettebbé teszik.

A háztartások pénzügyi eszközeinek állománynövekedése ellenére a háztartási szektor GDP-hez viszonyított nettó finanszírozási képessége tendenciájában csökkenő értéket mutatott a vizsgált időszakban. Ennek alapvető oka a 90-es évek végétől induló egyre magasabb arányú hitelfelvétel.

Az elméletek – bár más és más szemszögből közelítve – néhány tényező hatását a megtakarításokra hasonlóan

azonosították. Ezek a tényezők a jövedelem, a vagyon, a kamatlábak. Keynes ezeken túl megtakarítási motívumokat, a megtakarítások életciklus elméletének alkotói pedig megtakarítási célokat is meghatároztak. Kérdés tehát, hogy ezek az összetevők hogyan alakultak az utóbbi években Magyarországon, befolyásolta és befolyásolhatja a gazdaságpolitika ezeket a faktorokat. Vizsgálandó, a legfontosabbnak tekintett faktorok hatásmechanizmusai hatottak-e, milyen összetevők zavarták az elméletekben megjelenített összefüggések érvényesülését.

A jövedelemre vonatkozó statisztikák adataiból kitűnik, hogy az egy főre jutó jövedelmek értéke fiatalabb életkorban éri el csúcspontját. Ez következik az eltartottak számának alakulásából, azaz a gyerekeket nevelő háztartásokban az egy főre jutó jövedelem a háztartásfő életkorral növekvő jövedelme ellenére is alacsonyabb lehet. Másrészt az életkor növekedésével nem nő olyan egyértelműen a jövedelem, mivel az élettapasztalatok leértékelődtek a munkapiacra.

A kamatvárakozások, az eszközök hozamai több szempontból lényegesek. Egyrészt az eszközök árazása, vagyonelemek értékének meghatározása szempontjából, másrészt a jövőbeni jövedelmek jelenértékének

meghatározásakor. A pénzügyi instrumentumok értékelésével foglalkozó elméletek azonban nem adnak egyértelmű válaszokat a hozamok meghatározására, az eszközök árazására. A befektetési döntések vizsgálatával foglalkozó kutatók rámutattak arra is, hogy a befektetők viselkedése nem tekinthető racionálisnak. Ez azt jelenti egyben, hogy a megtakarítási döntések, a pénzügyi instrumentumok közti választás sem racionális döntéseken alapul. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az utóbbi évtizedek pénzügyi innovációja miatt a piacokon teljesen megbecsülhetetlen kockázatú eszközök jelentek meg.

A rendelkezésre álló magyar statisztikai adatok is arra engednek következtetni, hogy a magyar megtakarítási döntések sem a várt racionális alapokon nyugszanak. A háztartások nem ismerik pontosan az instrumentumokat, nincsenek megfelelő információk birtokában, nem tudják az instrumentumok kockázatát felmérni.

A háztartási szektor nettó finanszírozási képességének csökkenése gazdasági problémaként jelentkezik. A vállalkozási szektor, az államháztartás finanszírozása nem oldható meg a magyar gazdaságon belüli forrásból. Ugyanakkor ez a jelenség hosszabb távon társadalmi problémákhoz is vezethet. A

demográfiai folyamatok, az alacsonyabb jövedelműek öngondoskodási képességének romlása szociális feszültségek kialakulását vetíti előre. Szükségesnek találom a megtakarítási rendszer átgondolását ezekből a nézőpontokból is. Ez a kérdéskör már kimutat az uralkodó közgazdasági nézeteken, az anyagi jólét minden elé helyezésén. Véleményem szerint a pénzügyi rendszer alárendelődhet olyan megfontolásoknak, amelyek az életminőség komplexebb megközelítését jelentik. Értekezésemben erre példaként az egészségpénztári rendszer lehetséges fejlesztését mutattam be. Az egészségpénztárak az öngondoskodás lehetővé tétele mellett az egészséget középpontba állítva szolgálhatják az életminőséget.

III. Alkalmazott módszertan

Az értekezés során áttekintettem a témakör szakirodalmát. Szintetizáltam az elméletek megállapításait. A statisztikai adatokból kiválasztottam, csoportosítottam és feldolgoztam a szükséges információkat. Az elméletek megállapításait ütköztettem egymással, valamint a statisztikai adatokból levont következtetésekkel. A kritikai feldolgozás segítségével új összefüggéseket tártam fel.

IV. Az értekezés megállapításai: új és újszerű eredmények

1. Az uralkodó közgazdasági elméletek alapján nem magyarázható a magyar háztartások pénzügyi megtakarításainak alakulása.

1/a A jövedelmek életpálya alatti alakulása, elsősorban amennyiben a háztartástagokra vetítjük eltér a feltételezettől. Az egy főre vetített jövedelem korábbi életkorban éri el maximumát, és a statisztikai felmérések szerint az aktív kor után sem hanyatlik hirtelen.

1/b A banki hitelek elérhetővé válásával a likviditási korlátok oldódtak. A hitelezési feltételek oldódásával a hagyományos célmegtakarítások felszívódtak, mivel nincs szükség előtakarékosságra fogyasztási célok eléréséhez.

1/c A hozamok, kamatlábak alakulása kiszámíthatatlanná és áttekinthetetlenné vált. A hozamvárakozások így nem alakíthatják a pénzügyi megtakarításokat, vagy igen gyenge ez a kapcsolat. A hozam és kockázati struktúrák áttekinthetlensége miatt a megtakarítások szerkezete sem követi az uralkodó elméletek szerinti megoszlást.

1/d A hozamok és kockázatok áttekinthetlensége miatt a vagyonelemek árazása problematikus a háztartások számára, a

vagyonhatás megtakarításokat befolyásoló volta kevésbé követhető.

2. Az egyének fiatalabb korban érik el az egy főre jutó jövedelem maximumot. Később ennek a jövedelemszintnek megfelelő fogyasztás kívánják megtartani, ami hitelfelvételre ösztönöz.

3. A háztartások pénzügyi vagyonának alakulásából kitűnik, hogy a megtakarítások a magyar gazdaságon kívülre kerülnek, elszivárognak a magyar gazdaságból.

4. A háztartások külföldre irányuló pénzügyi befektetései, valamint a külföldről érkező hitelek miatt a hagyományos gazdaságpolitikai eszközök, mint a jegybanki alapkamat kevésbé hatásos a megtakarítások, a nettó finanszírozási képesség alakítására. A kapcsolat sokkal lazább, kiszámíthatatlanabb lett.

5. A pénzügyi rendszer újraszabályozásával növelhetők a megtakarítások.

5/a A pénzügyi rendszer működésének ártértékelésekor azokat a formákat kell előtérbe helyezni, amelyek megtakarítási célokat szolgálnak.

5/b A célmegtakarításokat adópreferenciákkal kell ösztönözni.

5/c A célmegtakarításokat gyűjtő pénzügyi szervezetek befektetéseit belföldre kell csatornázni.

6.A megtakarítási rendszereket össze lehet kötni olyan társadalmi célok megvalósításával, amik a szélesebb értelemben vett társadalmi jólét növekedését szolgálják. Ilyen célkitűzések lehetnek az egészségi állapot javítása, a szociális biztonság növelése.

V. Az értekezés témájához kapcsolódó publikációk:

Magyar nyelven megjelent:

1. Józsa L.-Tatay T. (1992): A banki szolgáltatásokról egy vizsgálat tükrében (Veszprém, II. Nemzetközi Marketing Konferencia)

2. . Tatay T. (1993): A tőkeáramlás rendszere (Veszprém, VEAB Tudományos Konferencia kiadványa)

3. Józsa L.-Tatay T. (1996): Bank és piac egy empirikus vizsgálat tükrében (Magyar Marketing Műhelyek második Kerekasztal Konferenciája. Konferencia kiadvány)

4. Józsa L.-Tatay T. (1997): Szervezeti azonosságtudat (corporate identity) a hazai bankéletben (Magyar Marketing Műhelyek harmadik Kerekasztal Konferenciája. Konferencia kiadvány)

5. Tatay T. (1997): A bankhálózatok fejlődésének áttekintése Magyarországon (Magyar Marketing Műhelyek harmadik Kerekasztal Konferenciája. Konferencia kiadvány)
6. Tatay T. (1997): Kamatozó percek (Gazdaság és Jog 11/1997)
7. Tatay T. (1998): Mindennapi pénzügyek (Feladatgyűjtemény. Veszprémi Egyetemi Kiadó)
8. Józsa L.-Tatay T. (1998): A jövőt biztosítva (Magyar Marketing Műhelyek negyedik Kerekasztal Konferenciája. Konferencia kiadvány)
9. Fekete O. - Tatay: (2000) Tőketartozás, törlesztés, kamatfizetés (Gazdaság és Jog 2000. május)
10. Lendvai Z.-Nagy Cs.-Tatay T. (2001): A kötelező választhatósága (Magyar Marketing Műhelyek negyedik Kerekasztal Konferenciája. Konferencia kiadvány))
11. Baros Gy. et al. (2002) A pénzügyi intézményrendszer Magyarországon (Budapest, Nebuló 2001 Kiadó)
12. Tatay T. (2002): Bankszabályozás – könyvismertető (Hírlevél - Gazdasági és Tudományos Társaságok Szövetsége 2002. október)
13. Hajdu E.- Tatay T. (2005): Hitelfelvétel – deviza vagy forint (Győr, 2005. december 2-3., „Átalakulási folyamatok

- Közép-Európában”, Széchenyi István Egyetem Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola és Európa-tanulmányi Központ)
14. Farmasi A.- Hajdu E.- Tatay T. (2007): A pénz nem boldogít (Az üzlettárs 2007. március)
 15. Hajdu E.- Tatay T. (2007): Az önszegélyező pénztári szektor szabályozásának változásai (Magyar Tudomány Napja – Versenyképesség-Fejlődés-Reform Konferencia, Sopron 2007. november)
 16. Kóti T.-Tatay T. (2009): Az egészségpénztári rendszer, mint célorientált megtakarítási rendszer (Veszprém, MTA VEAB Közgazdaságtudományi Munkabizottsága és a Pannon Egyetem Számvitel és Controlling Tanszéke által 2008. december 17-én szervezett tudományos ülésének kiadványa)
 17. Busa K.-Kóti T.-Tatay T. (2009): Javaslat az Önkéntes Egészségpénztári rendszer fejlesztésére (Pénzügyi Szemle 2009./1)
 18. Kóti T.-Tatay T. (2009): Az egészségpénztári rendszer, mint célorientált megtakarítási rendszer (Budapest, Stabilitás Pénztárszövetség Évkönyve)

Idegen nyelven megjelent:

1. Eged-Kanyár-Kiss-Tatay (2001): Assessment of the monetary values of person-sievert and the aversion coefficient in Hungary (Veszprém, Optimization in radiation protection, Veszprém University Press,)
2. Eged K. et al. (2001): Determination and Use of the Monetary Values of the Averted Person-Sievert for Use in Radiation Protection Decisions in Hungary (Health Physics 2001, 80, 2.)
3. Farmasi A.- Hajdu E.- Tatay T. (2004): Private equity sector in Hungary (2004. nov. 12-13., „Lumea Financiara Prezent Si Perspective” International Conference, Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár)
4. Busa K.-Kóti T.- Tatay T. (2009): Proposed ont he development of voluntary heakth insurence fund system (Public Finance Quarterly 2009/1)